

Brandskyddet sedan medeltiden

Eldning året runt och tät träbebyggelse bidrog till forna tiders storbränder. Hela städer brann och allt man ägde försvann. Landskapslagarna krävde försiktighet med eld och straffen för ovarsamhet var hårda. *Magnus Erikssons* stadslag från 1357 blev den första lag som gällde hela landet och där fanns regler för brandskydd. Alla hus skulle ha brandredskap och vattentunnor, vilket avsynades fyra gånger om året. Där fanns regler för larmning och släckning. Vi kan följa delar av dagens regler tillbaka ända dit. Denna artikel sammanfattar utvecklingen.

Stadslagen beskrev en variant av tredimensionellt byggande och ansvarsfördelning under rubriken ”Huru de män skola bygga, som äga en tomt tillsammans, och om den ene bygger nedtill och den andre ovanpå”:

Där två män bygga tillsammans, den ene bygger nedtill och den andre ovanpå, då skall den som bygger nedtill bygga stenfot och nedersta bjälklaget och allt det som därtill hör, och den som bygger ovanpå taket och allt det som därtill hör. Får en av dem skada på grund av den andres försummelse, vare sig på sitt bygge eller i sina inkomster, gottgöra han honom, all den skada, som han har fått på

sitt bygge eller i sina inkomster. Och om de där äga en byggnad tillsammans, vare sig tomt, källare eller stenhus, vare samma lag som förut är sagd.

Växlande framgång

Ända sedan *Gustav Vasa* hade kronan (Kungl Majt) med växlande framgång försökt få städernas borgare att bygga stenhus och ersätta vedtak och halmtak med torv eller helst tegel. Kronan stimulerade därför tegeltillverkning redan på 1570-talet. I slutet av 1600-talet blev man överens om att stadsbyggandet behövde regleras och en lag som byggde på städernas brand- och byggnadsordningar blev klar 1694. Därefter fick ingen byggnad uppföras utan tillstånd och en byggmästare som uppförde felaktiga byggnader kunde ställas till svars. Det hade blivit accepterat att gator skulle vara 24 alnar och gränder 16 alnar breda. (En aln är lika med två fot. En fot cirka 30 cm) Avståndet kunde stoppa brandspridning eller åtminstone underlätta brandsläckningen.

Motstånd mot påbud

1719 års statsvälvning ökade motståndet mot kungliga och centrala påbud. Grunden lades då till städernas starka självstyre och lokalt bestred man de centrala myndigheternas befogenhet att bestämma. *Nikodemus Tessin* dy arbetade med byggregler för Stockholm och gav nya uppslag för bättre brandskydd. Detta följdes av ständerna, men borgarståndet ville inte ha

Artikelförfattare är **Björn Albinson**, brandingenjör vid Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB), där han arbetar med bland annat brandförebyggande verksamhet. Björn är även ordförande i Värmlands Brandhistoriska Klubb.

regler för Stockholm som norm för andra städer. Stockholms brandordning stadfästes 1763 och stadgade att sten skulle brukas i möjligaste mån och eldfarliga byggnader skiljas från boningshus. Krav ställdes på takbeläggning, brandfria vindar utan boningsrum. Om vindar inreddes skulle man ha på brandbotten. Skorstensrensning skulle vara betryggande och man föreskrev att eldstäder skulle vara skilda från bjälkar. Trots motståndet blev det en förebild för andra byggnadsordningar.

Kungen ville 1777 att landshövdingarna skulle verka för att städerna skaffade sig en brandkassa av den modell som man hade inrättat i Stockholm. Motivet var att statens ekonomi belastades av storbränderna. Sju städer hade brunnit inom sex års tid och de fick då skattebefrielse och annat statligt stöd. Kungen ville att man i tid samlade medel för lindra effekterna och sprida riskerna. Borgarståndet gillade detta och ett förslag till en allmän försäkringsanstalt för alla städer togs fram. Allmänna brandförsäkringsverkets reglemente fastställdes 1782. Det nya verket

Sundsvall 1861, Ny Illustrerad Tidning.

ville ha en brandordning för alla städer som ett villkor för att få delta i försäkringssystemet. Utöver krav på släckorganisation och brandsyn ville man flytta anläggningar där mycket eld hanterades som kronofaktorier och brännerier utanför stadens centrala delar. Samma skulle gälla för sädeslador, logar, kölnor och torkhus. Bolaget hade krav på byggnads sättet och ville att statsmakten skulle ta fram en generell reglering med vissa grundkrav för brandskyddet. Det skulle bli en anpassning till rådande lokal praxis.

Ville förbättrade hela brandskyddet

Brandförsäkringsverket ville förbättra hela brandskyddet och föreslog 1795 ett projekt. Med egentligt brandskyddet avsåg de byggnads sätt, stadsplan, skydd mot eldfarliga och explosiva ämnen, trygghet vid eldning, disposition av eldfarliga upplag och förläggning av eldfarlig fabrikation, allmän kontroll som vakthållning och brandsyn. Men även släckningen skulle regleras och underlättas. Inom varje gatulänga med trähus borde finnas ett mellanrum på några alnar. Dessa mellanrum fick bara ha en låg inplankning som man kunde ta bort och vid brand ge svängrum för brandmaterielen. Kravet upprepades 1824 och då önskade verket få ställa krav på tillräckligt utrymme i kvarter och tomter för sprutors och arbetares verksamhet vid eldsvådor. På det sättet drevs förbättringar fram av både det byggnadstekniska och släckande brandskyddet.

Efterhand kunde inte brandskyddet få dominera kraven på byggnadsreglering. Hygien, skönhet och kommunikationer behövde regleras. 1874 kom en byggnadsstadga med bredare innehåll samt en separat brandstadga. De hade ett starkt samband. Sedan dess finns regler om det släckande brandskyddet i brandstadgan och dess efterföljare. Byggnadsstadgan angav att kvarteren skulle ordnas så att inte dämpande av uppkommen eldsvåda försvårades. Byggnad av sten eller därmed jämförligt brandfritt ämne fick uppföras invid gränsen till grannens tomt.

Äldre synlig brandmur som passerar takvirket.

Annan byggnad fick inte uppföras närmare grannens tomt än femton fot om det saknades brandmur eller annat tillfredställande skydd. De kom regler för utrymning och här citeras en paragraf:

”Kyrkor, skolhus, rådstugor, sjukhus, teatrar, byggnader, som innehålla offentliga musik- eller danslokaler, fabriks hus och andra byggnader, avsedda till samlingsrum för större antal människor, skola hava utgångar ävensom trappor och förstugor, där sådana förekomma, till antal och vidd lämpade efter den mängd personer, som på stället rymmas; och skola alla dörrarna vara så inrättade, att de öppnas utåt.”

Brandstadgan fick regler om släckande brandskydd, sotning, brandsyn och försiktighet med eld med mera. Där fanns föreskrifter om redskap i privata hus samt om stadens gemensamma brandskydd. Vid brandsyn skulle alla byggnader kontrolleras noga så att ägaren gjort allt som stadgades samt uppfyllt allt som stadens byggnads- och brandordningar föreskrev eller vad som i övrigt fanns föreskrivet för att minska eldfaran eller underlätta eldens dämpande.

Aktiva försäkringsbolag

Försäkringsbolagen fortsatte att vara akti-

va och samspelade med staten. Bolagen införde hårdare krav på taktäckning, eldstäder och brandredskap. Villkoren har senare tagits upp som myndighetsregler. Bolagen ville också att staten skulle höja kraven på städernas gemensamma brandskydd för att minska skadorna när det börjat brinna. Försäkringspremiens storlek var kopplad till brandförsvarets organisation och tillgången till brandsläckningsvatten. Brandstodskommittéer fanns i varje stad, som en länk till huvudkontoret och gjorde brandsyner och kontrollerade att villkoren uppfylldes. Detta samarbete mellan myndigheterna och försäkringsbolag började avta på 1950-talet.

Det släckande och förebyggande skyddet förbättrades successivt. I en bygghandbok från 1931 skrevs att kraven på brandsäkerhet hos byggnader i hög grad har ökat, trots att möjligheterna till släckning blivit större än förut. Man litade mycket på brandkårens förmåga och i boken *Kampen mot elden*, från 1950, anges att inriktning blivit att hindra de riktigt stora bränderna. Sedan dess får brandmurar överbyggas av brännbart material för man menade att släckning kunde ske innan en brand under den konstruktionen hann bli ett problem. De hade då ingen aning om vilka nya brandförlopp

En brandmur mellan byggnader som fungerat.

och problem som skulle komma med plasten.

Anpassning till teknisk utveckling

En ny byggnadsstadga kom 1959. Detaljbestämmelser av teknisk karaktär, som man ansåg snabbt skulle bli föråldrade, togs därför ut ur lagen och blev tillämpningsföreskrifter. Man menade att dessa lättare kunde anpassas till den tekniska utvecklingen. Med åren blev husen och brandcellerna större. Krav på brandlarm kompenserade en del genom att brandkåren fick tidigt larm och tiden är fortfarande en viktig faktor eftersom elden sprids snabbt.

Under 1970 talet arbetade jag vid Linköpings brandförsvär när bland annat sjukhuset byggdes ut. Även universitetet och flera utflyttade centrala verk samt ett par köpcentrum uppfördes. Byggreglerna var inte anpassade så speciallösningar utvecklades i samarbete mellan byggare, byggnadsnämnd och kommunalt brandbefäl. Arbetssätt är ändrat något och det

finns beräkningsmodeller som kan verifieras mot verkligheten

Byggnadslagstiftningen har utvecklats kontinuerligt ändå från medeltiden och brandskyddets båda delar har, av nödvändighet, varit integrerade i lagarna. Nya regler har alltid kommit efter större bränder eller som anpassning till rådande praxis. Det har tagit tid att få genomslag för nyheter eller att ändra på invanda rutiner. Ägare och städernas styresmän har ju alltid varit rädda för ökade kostnader. I skrifterna märks dragkampen mellan de som ville reglera centralt och de som oroades för minskat kommunalt inflytande. Lagarna blev kompromisser, men utvecklingen gick ändå framåt. En personlig reflektion är att det förr var ett mycket nära samarbetet mellan alla berörda och att olika regler och villkor togs fram i samverkan.

Stadsbranden i Växjö

Jag avslutar med ett exempel. Växjö drabbades av en stadsbrand februari 1838

och branden utreddes. Städernas Allmänna Brandstodsbolags skrev "otvivelaktigt är, att, genom saknad av tornväktare, upptäckten av en eldsvåda nattetid fördröjes, samt att de dyrbara, första ögonblicken, då med ringa släckningsbiträde mycket kan utträttas, försummas" och fortsatte "viktigare är anmärkningen över det i Växjö, i anseende till teglets dyrhet, vidtagna och tillåtna bruk, att uppföra eldstäder utan någon nisch, och bakom kakelugnarnas bibehålla träväggarna, antingen obetäckta, ej sällan med påklistrat papper, eller betäckta med en tunn, endast en tum tjock rapping av kalk eller lera". Detta skrevs i Stockholm i juni 1838. Veckan därpå citerade Wermlandstidningen ett brev till Karlstads brandstodskommitté där bolaget "befarar att ett likt förhållande kunde äga rum inom flera av rikets städer, samt att åtskilliga av de under senare åren inträffade eldsvådor härigenom blivit vållade, hava ansett angelägenheten fordra att härom borde vid brandsynerna noggrant undersökas samt att därest eldstäder, kakelugnar och spisar befunnits sakna nisch och icke vara mot mur stödda, brandstodskommittéernas ledamöter, som bevista brandsyner, borde påyrka deras nedrivande och försättande i ett emot eldfara mera tryggande skick". Redan efter fem månader gick det ut en varning över hela landet. Branden var utredd och orsaken klar. Även brister i larm och beredskap hade noterats. Vi har svårt att göra det så snabbt idag, men exemplet visar hur städer och försäkringsbolag samverkade och hur storbränder kan undvikas genom en rad åtgärder.

Alla byggstadgor

På Värmlands Brandhistoriska Klubbs hemsida (www.brandhistoriska.org) finns alla byggstadgor från 1357 liksom brandlagar i fulltext från 1350 till 1986. Drygt 1 000 notiser från Värmland visar bränder och hur de följts av förebyggande åtgärder i landet och i landskapet. Vi har också en lista med 800 stora bränder och olyckor fram till 1950. En genomläsning visar hur brandskyddsregler växt fram. ■